

Identification of a Pair of Diamond Earrings inside Atabah Alaviyah's Shrine based on the Documents of Astan Quds Razavi

Seyed Masoud Seyed Bonakdar¹

Abstract

Valuable treasures of the holy shrines of Shia Imams have been formed due to the expression of love and devotion of some rulers and their followers. However, the trajectory of many of these works has been forgotten due to the passage of time. Retrieving documents related to these works is one of the most basic ways of identifying their histories. The treasure in Alaviyah's tomb holds a collection of the most exquisite works of the Islamic era, but so far, many of its works have not been carefully and scientifically scrutinized and documented. Relying on the documents of the Astan Quds Razavi document collection, this study tried to identify and document a pair of diamond earrings that is considered one of the most exquisite pieces of jewelry found in the treasure of Alaviyah.

Keywords: Jewelry, Diamond Earring, Atabah Alaviyah, Astan Quds Razavi, Heshmat al-Mulk

1. Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan
(sm.sbonakdar@ltr.ui.ac.ir)

بازشناسی یک جفت گوشواره الماس داخل ضریح عتبه علویه بر اساس اسناد آستان قدس رضوی (مطالعه موردی)

سید مسعود سیدبنکدار

چکیده

در طول شکل‌گیری حرم‌های ائمه اطهار (ع)، اظهار عشق و ارادت پیروان و حاکمان موجب شکل‌گیری گنجینه‌های ارزشمندی در این مراقد شده است. با این وجود، پیشینه بسیاری از این آثار به واسطه گذر ایام دچار فراموشی گردیده و بازیابی اسناد مرتبط با این آثار، یکی از اصولی‌ترین روش‌ها به منظور شناسایی پیشینه این آثار ارزشمند محسوب می‌شود. گنجینه موجود در عتبه علویه با وجود آنکه مجموعه‌ای از نفیس‌ترین آثار دوران اسلامی را درون خود جای داده است، بسیاری از آثار آن تاکنون مورد مستندنگاری دقیق و علمی قرار نگرفته است. در پژوهش حاضر تلاش گردیده با استناد به اسناد موجود در مجموعه اسناد آستان قدس رضوی، یک جفت گوشواره الماس که از نفیس‌ترین قطعات جواهر موجود در گنجینه عتبه علویه است، شناسایی و مستندنگاری شود. واژگان کلیدی: جواهرات، گوشواره الماس، عتبه علویه، آستان قدس رضوی، حشمت‌الملک

سال سوم، شماره یک، دوره جدید، شماره پیاپی پنجم، بهار و تابستان ۱۴۰۳

۱. دانشیار، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، ایران (sm.sbonakdar@ltr.ui.ac.ir)

مقدمه

عشق و محبت انسان‌های مؤمن و شیفتگان اهل بیت (ع) اعم از شیعه و سنی در طول تاریخ بسیاری از صاحبان مکتب و دولت و هنر را بر آن داشته تا بعضاً مطلوب‌ترین و محبوب‌ترین طرفه‌ها خویش را تقدیم به مراقد مطهر ائمه اطهار (ع) نمایند. این امر در طول تاریخ موجب شکل‌گیری مجموعه ارزشمندی از جواهرات و اشیاء نفیس در مجموعه حرم مطهر گردیده است. از زمان دقیق شکل‌گیری خزانه عتبه علویه اطلاع دقیقی در دست نیست، اما مسلماً شکل‌گیری آن باید در زمانی باشد که بناهای حرم مطهر گسترش عمده یافته باشد. با گذشت زمان و به خصوص با به قدرت رسیدن دولت‌های شیعی خزانه حضرت (که محل نگهداری جواهرات و نفایس گران بها بوده) غنی‌تر و گسترده‌تر می‌گردد. برخلاف سایر مشاهد متبرکه که در طول شکل‌گیری شان در برهه‌هایی از تاریخ مورد تجاوز متعرضان قرار گرفته‌اند، خوشبختانه عتبه علویه در طول تاریخ از این‌گونه اتفاقات مصون مانده و نفایس موجود در خزائن حرم مطهر محفوظ بوده است، به‌گونه‌ای که نفایس موجود در حرم به خوبی نمایانگر سیر تطور هنر اسلامی و به خصوص ایرانی است. اهمیت آثار موجود در خزانه حرم از آنجا دوچندان می‌گردد که نمونه‌های موجود از هنر دوره‌های مختلف و به خصوص پیشکش‌های پادشاهان ایرانی موجود در حرم، نمونه‌های نایابی هستند که بدیلی برای آن‌ها در دیگر مجموعه‌ها موجود نیست.

نگارنده در تشریفی (۱۳۷۶ش) به حرم مطهر امیرالمؤمنین علی (ع)، به واسطه جدانشدن قسمت زنانه و مردانه اطراف ضریح مطهر در آن ایام، موفق به دیدار جواهرات موجود در ضریح مطهر شدم. با وجود اشتیاق فراوانی که برای دریافت پیشینه جواهرات موجود در ضریح مطهر داشتم، اطلاعات دقیق و روشنی در خصوص این آثار به دست نیاوردم. بعدها با مطالعه منابع فوق‌الذکر نیز متوجه گردیدم که تاکنون اقدامی در خصوص مستندنگاری آثار مذکور انجام پذیرفته است. در همان ایام در میان جواهرات منصوب بر روی صندوق چوبی مضجع شریف و در قسمت محراب‌گونه‌ای که بنا به روایت‌های موجود تحت عنوان «موضع الإصبعین» نامیده می‌شود، یک جفت گوشواره الماس بسیار درشت نظر نگارنده را جلب نمود. تصویر این گوشواره‌ها آن‌چنان در ذهن نگارنده ماندگار گردیده بود که سال‌ها پس از آن و در جریان پروژه مستندنگاری جواهرات آستان قدس رضوی و بررسی گسترده اسناد پیرامون این موضوع، برخورد با اسنادی با عنوان «گوشواره‌های الماس اهدایی به نجف» ذهن بنده را معطوف به گوشواره‌هایی نمود که سال‌های پیش مشاهده نموده بودم. این ۸ برگ سند از مجموعه اسناد انتقالی از باغ اکبریّه بیرجند به اسناد سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی است. در سفر دیگری که در ۱۴۰۰ش به نجف اشرف انجام پذیرفت، قطعیت ارتباط اسناد مذکور با گوشواره‌های مزبور مشخص شد.

پیشینه پژوهش

در طی این سال‌ها با وجود شکل‌گیری این مجموعه ارزشمند در حرم مطهر کار جدی و اساسی در رابطه با

۱. جای دو انگشت.

معرفی کلیت تاریخچه خزانه حضرت و جواهرات و نفایس آن صورت نگرفته است. موارد معدودی از مقالات و کتاب‌هایی هم که به این موضوع اشاره نموده‌اند، تنها به ارائه لیست اموالی از جواهرات حضرت اکتفا نموده‌اند. سعاد ماهر در کتاب *مشهد المام علی فی النجف ومابه من الهدایا و التحف*، بیشتر بر کلیت جنبه‌های هنری مجموعه پرداخته و از مباحث مربوط به تاریخچه آثار و توصیف دقیق کیفیت اشیای مجموعه سخنی به میان نیاورده است. لازم به ذکر است که کتاب مورد نظر در ۱۳۸۸ ق تألیف گردیده و بسیاری از منابع موجود در حال حاضر در دسترس مؤلف کتاب قرار نداشته است (ماهر، ۱۳۸۸ ق). دیلک قایا در کتاب *کربلا فی الارشیف العثمانيه* که بر اساس اسناد موجود در آرشیو عثمانی منتشر گردیده است، اطلاعات ارزشمندی را در زمینه کلیت تاریخچه مشاهد متبرکه ائمه اطهار (ع) در عراق به‌ویژه در کربلا و نجف در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌دهد، اما به‌طور ویژه و تخصصی به آثار موجود در حرم مطهر نپرداخته است (قایا، ۱۴۲۸ ق). صلاح مهدی الفرطوسی در کتاب *مرقد و ضریح امیرالمؤمنین علیه السلام* به تاریخ شهر نجف و حرم مطهر عتبه علویه پرداخته و در بخش‌هایی در ذیل توضیحات کلی که نویسنده در خصوص گنجینه‌های حرم و ضریح مطهر بیان کرده است، اشارات مختصری نیز به برخی از جواهرات موجود در این گنجینه می‌نماید (الفرطوسی، ۱۴۳۱ ق).

گوشواره‌های الماس اهدایی محمدابراهیم خان شوکت‌الملک دوم

از آنجاکه مجموعه جواهرات و نفایس موجود در آن بارگاه ملکوتی مجموعه بی‌بدیلی است که در آن سیر تطورات هنری و تاریخی بخش‌هایی از جهان اسلام به‌روشنی قابل مشاهده و مطالعه خواهد بود، نیاز به انجام پژوهشی جامع و تازه درباره آن کاملاً ضروری می‌نماید. بر همین مبنا، پژوهش حاضر بر آن است تا با بررسی اسناد تاریخی و مشاهده میدانی اثر موجود به بررسی مستندنگاری یک جفت گوشواره الماس کم‌نظیر در گنجینه حرم مطهر عتبه علویه بپردازد. در کتاب‌های موجود اطلاعات روشنی در خصوص گوشواره‌های مذکور موجود نیست. سعاد ماهر بدون ذکر هیچ جزئیاتی تنها به ذکر «یک جفت گوشواره الماس با دو سنگ بزرگ که با حلقه‌ای از سنگ‌های کوچک احاطه شده است» اکتفا می‌نماید. (ماهر، ۱۳۸۸: ۲۰۴) فرطوسی در کتاب خود ضمن اشاره به گوشواره‌های مزبور، با نقل قول از نویسنده‌ای دیگر به نام دکتر حسن تنها بیان می‌دارد: «وزن هرکدام از آن دو گوشواره، معادل ۲۶ قیراط بوده که در دهه شصت، معادل هزار پوند طلا ارزش داشته است». (الفرطوسی، ۱۴۳۱: ۳۹۲).

بر اساس اسناد نویافته در مجموعه مرکز اسناد آستان قدس رضوی مشخص می‌شود که گوشواره‌های مزبور در ۱۳۳۸ ق/ ۱۹۲۰ م از سوی محمدابراهیم خان حشمت‌الملک دوم، حاکم قائنات و سیستان، به عتبه علویه تقدیم گردیده است. محمد ابراهیم خان علم مشهور به شوکت‌الملک دوم، فرزند میرعلم خان حشمت‌الملک، زمین‌دار بزرگ و حاکم منطقه جنوب خراسان (شامل شهر بیرجند و بخش‌هایی از سیستان و بلوچستان)، در ۱۳۰۰ ق/ ۱۸۸۲ م در بیرجند به دنیا آمد. او از خاندان خزیمه علم بود که تبارشان به خازم بن خزیمه، سردار عرب و فاتح خراسان می‌رسید. خاندان خزیمه پس از وصلت با طایفه عرب «علم» به «علم» یا «خزیمه علم» شهرت

یافتند. محمدابراهیم خان در ۱۳۲۲ ق/ ۱۹۰۴ م پس از فوت برادرش محمد اسماعیل خان، توسط مظفرالدین شاه به حکومت قائنات و سیستان منصوب شد و لقب «امیر شوکت الملک» را دریافت کرد. او به واسطه فتوای آخوند ملا محمد کاظم هروی خراسانی و ارتباط نزدیک با سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی، به طرفداران مشروطیت پیوست. او پس از آنکه به این سمت منصوب شد، سعی می‌کرد در منطقه تحت حکمرانی اش نظم و سامان ایجاد کند، به طوری که جهت افزایش امنیت این مناطق، مدرسه افسری شوکتیه را تأسیس کرد و واحدهایی نظامی با حمایت و بودجه کنسولگری انگلیس تشکیل داد. هدف انگلیس از حمایت او، ایجاد منطقه ای امن به منظور حفظ هندستان بود. امیر محمدابراهیم خان در اواخر دوره قاجار از رضاخان، سردار سپه، حمایت کرد و در هنگام قیام کلنل محمدتقی خان پسیان به دستور دولت مرکزی با او مقابله کرد. او در دوره رضاشاه پهلوی، در ۱۳۱۵ ش/ ۱۹۳۸ م استاندار فارس شد و پس از مدتی نیز در چند کابینه به وزارت پست و تلگراف منصوب شد. پس از آنکه رضاشاه از سلطنت برکنار شد، او نیز از مناصب دولتی کناره‌گیری کرد و به املاک وسیع خود در بیرجند رسیدگی می‌کرد. محمدابراهیم خان شوکت الملک دوم سرانجام در شب عید غدیر ۱۳۲۲ ش/ ۱۹۴۳ م در ۶۴ سالگی از دنیا رفت و جسد او را در حرم امام رضا (ع) (قسمتی مخصوص امرای این خاندان)، دفن کردند. اسدالله علم یکی از چهار فرزند او بود که بعدها به عنوان نخست وزیر محمدرضا شاه پهلوی منصوب شد. (آیتی، ۱۳۲۷: ۱۳۳-۱۳۸؛ منصف، ۲۵۳۵: ۳۵-۳۶، ۴۰، ۴۲، ۴۵-۴۶، ۵۰-۵۲، ۵۷-۵۸؛ شاهی، ۱۳۷۹: ۲۵-۳۹)

تصویر ۱: محمدابراهیم خان شوکت الملک (مأخذ: پایگاه برخط)

بر اساس اسناد موجود مشخص می‌گردد که او به غیر از تقدیم گوشواره‌های مذکور، نذورات و پیشکشی‌های دیگری نیز تقدیم عتبه علویه نموده است. او مبلغی به منظور تهیه یک زوج چراغ دیوارکوب نفتی همراه با سوخت یک ساله آن را برای خادم آستانه حیدریه، شیخ محمدرضا هادی شمسه فرستاده بود. مقرر شده بود که دیوارکوب‌های مذکور در دو طرف درب معروف به سلام در صحن مقدس نجف اشرف نصب شود و خادم مذکور به مدت یک سال وظیفه رسیدگی به روشنایی آن را داشته باشد. (ساکماق، ۷۲۵۸۸: ۱) در نامه‌ای از آیت الله

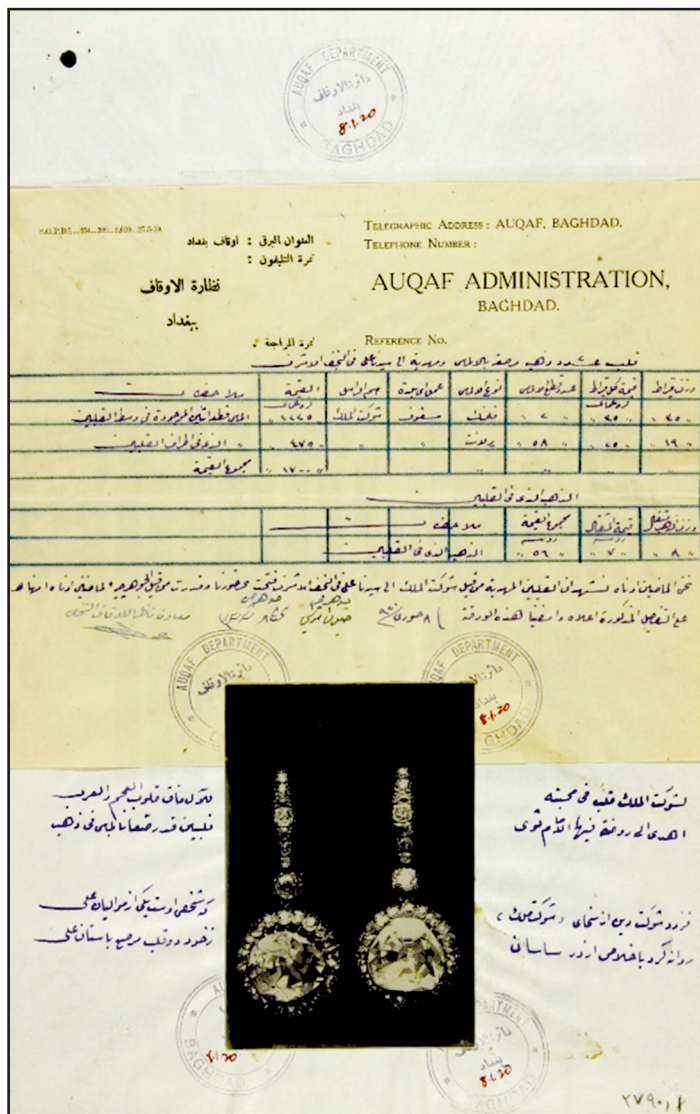
محمدکاظم خراسانی به شوکت‌الملک، مشخص می‌شود که او در حال تدارک فرشی نفیس برای پیشکش شدن به حرم مطهر عتبه علویه نیز بوده است. (ساکماق، ۲۰۰۴: ۲)

گوشواره‌های مزبور در ۱۳۳۸ق/ ۱۹۲۰م از سوی شوکت‌الملک به نجف ارسال می‌شود. به منظور ثبت و ارزش‌گذاری گوشواره‌های الماس، این جواهرات به دیوان وقف بغداد ارسال می‌شود. در ۱۰ ربیع‌الثانی ۱۳۳۸ق/ ۲ ژانویه ۱۹۲۰م، لفتنت کولونل ا.ت. ویلسن^۱، قائم‌مقام حاکم ملکی عام^۲ در عراق، طی نامه‌ای به شوکت‌الملک حکمران سیستان تأیید وصول گوشواره‌های الماس را اعلام داشت. (ساکماق، ۲۰۰۴: ۱) پس از تهیه شناسنامه و قیمت‌گذاری گوشواره‌های مذکور در دیوان وقف بغداد، تصویر گوشواره‌ها و شناسنامه آن در ۱۶ ربیع‌الثانی ۱۳۳۸ق/ ۸ ژانویه ۱۹۲۰م، طی نامه‌ای برای شوکت‌الملک ارسال شد. بر اساس این شناسنامه، یک جفت گوشواره‌های مذکور مرصع به دو تخمه الماس فلامک درشت به وزن ۳۵ قیراط بودند. الماس‌های مذکور قیراطی ۳۵ لیره عثمانی و معادل ۱۲۲۵ لیره قیمت‌گذاری شده بودند. به غیر از دو تخمه الماس درشت، ۵۸ قطعه برلیان دیگر نیز بر این گوشواره‌ها نصب شده بودند. وزن این برلیان‌ها ۱۹ قیراط بود. این ۵۸ قطعه برلیان قیراطی ۲۵ لیره عثمانی معادل ۴۷۵ لیره ارزش‌گذاری شدند. وزن طلای گوشواره‌ها ۸ مثقال بود و هر مثقال طلا در آن ایام ۷ روپیه تعیین شده بود که بر این اساس ۵۶ روپیه ارزش قیمت طلای گوشواره‌ها بود. کارشناسان دیوان وقف بغداد در مجموع گوشواره‌های مذکور را ۱۷۰۰ لیره قیمت‌گذاری نمودند.

در شناسنامه ارسالی برای شوکت‌الملک، قطعه شعری نیز به زبان فارسی و عربی بدون اشاره به شاعر آن پیرامون گوشواره‌های مذکور نگاشته شده است:

شوکت‌الملک قلب فی محبتـــه	لآل فاق قلوب العجم و العرب
اهدی الی روضه فیها الامام ثوی	قلبین قد رصعا بالماس فی ذهب
فزود شوکت‌دین از سخای (شوکت‌الملک)	که شخصی اوست یکی از موالیان علی
روانه کرد باخلاص از در ساسان	ز خود دو قلب مرصع باستان علی
	(ساکماق، ۲۰۰۴: ۱؛ ۲۰۰۴: ۱)

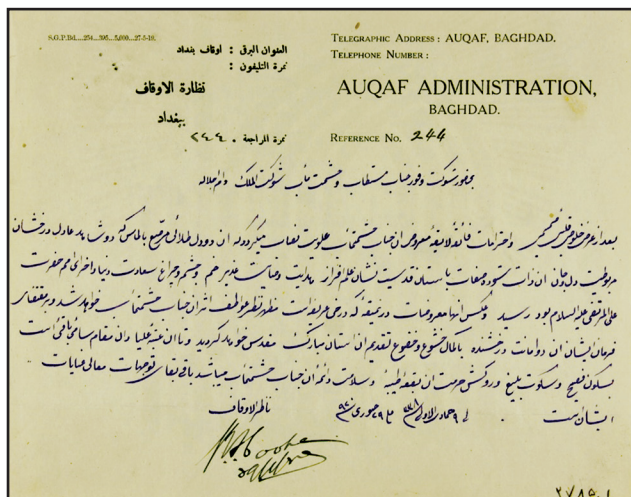
1. Bt. Lieut. Col. A. T. Wilson.
2. Office of the Civil Commissioner.

تصویر ۲: ثبت و توصیف گوشواره‌های الماس در اوقاف بغداد (ساکماق: ۲۷۸۶: ۱)

شوکت‌الملک در ۴ جمادی‌الاولی ۱۳۳۸ ق/ ۲۴ ژانویه ۱۹۲۰ م از یکی از کارگزاران عراق به نام حمیدخان پرسش نمود که آیا یک زوج تخمه الماس برلیان تقدیمی به حرم امیرالمؤمنین علی (ع) که در بغداد به منظور تعیین قیمت و وزن آن به اداره حکومتی کل عراق سپرده شده است، مجدداً به خزانه حضرتی در نجف اشرف ارسال شده است؟ شوکت‌الملک تأکید دارد که لازم است گوشواره‌ها در ۲۹ ربیع‌الثانی/ ۲۱ ژانویه به نجف اشرف رسانده شود. (ساکماق، ۱: ۴۱۳۰) ناظر اوقاف بغداد در ۹ جمادی‌الاولی ۱۳۳۸ ق/ ۲۹ ژانویه ۱۹۲۰ م وصول و دریافت گوشواره الماس مذکور را به شوکت‌الملک اعلام داشت و تأکید نمود گوشواره‌های مذکور «تا ان عتبه علیا و تا ان مقام سامی باقی است بسکون فصیح و سکوت بلیغ و روکش حرمت ان بقعه طیبه [...] میباشد». (ساکماق، ۲۷۸۵: ۱)

(۱: ۲۷۸۹: ۱)

تصویر ۳: اعلام وصول گوشواره‌های الماس از سوی ناظر اوقاف بغداد (ساکماق، ۲۷۸۵: ۱)

تصویر ۴: گوشواره‌های الماس تقدیمی شوکت‌الملک موجود در ضریح مطهر حضرت علی (ع) (مأخذ: روابط عمومی عتبة علویه)

نتیجه

با توجه به اینکه انجام مطالعات میدانی بر گوشواره‌های مذکور تاکنون میسر نگردیده، امکان ارائه اطلاعات بیشتری در خصوص ابعاد، اندازه، رنگ و کیفیت الماس‌های منصوب بر گوشواره‌های مذکور در پژوهش حاضر ممکن نشد. با این همه، بر اساس تطبیق اسناد به دست آمده با تصویر گوشواره‌های موجود در ضریح مطهر حضرت علی (ع) مشخص می‌شود که پس از وصول گوشواره‌های پیشکش شده به حرم مطهر، ثبت دقیقی از گوشواره‌ها انجام پذیرفته است. در این اسناد مشخص می‌شود که گوشواره‌های مزبور از ۸ مثقال طلا ساخته شده و مرصع به دو تخمه الماس فلامک درشت ۳۵ قیراطی و ۵۸ قطعه برلیان ۱۹ قیراطی است. بر اساس مستندات موجود، واقف گوشواره‌های مذکور محمدابراهیم خان شوکت‌الملک دوم، حاکم وقت قائنات و سیستان در ۱۳۳۸ق/۱۹۲۰م است.

سال سوم، شماره یک، دوره جدید، شماره پستی پنج، بهار و تابستان ۱۴۰۳

منابع

۱. آیتی، شیخ محمدحسین. (۱۳۲۷): بهارستان در تاریخ و تراجم رجال قائتات و قهستان. تهران: شرکت سهامی چاپ.
۲. شاهدی، مظفر. (۱۳۷۹): اسدالله علم و سلطنت محمدرضا پهلوی، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
۳. الفرطوسی، صلاح مهدی. (۱۴۳۱ق). مرقد و ضریح امیرالمؤمنین علیه السلام. العتبه العلویه المقدسه: قسم الشؤون الفکریه و الثقافیه.
۴. قایا، دیلک. (۱۴۲۸ق). کربلا فی الأرشیف العثماني. بیروت: الدار العربیه للموسوعات.
۵. ماهر، سعاد. (۱۳۸۸ق). مشهد الامام معلى فی النجف و ما به فی الهدایا و التحف. قاهره: دارالمعارف.
۶. منصف، محمدعلی. (۲۵۳۵). امیر شوکت‌الملک علم (امیر قائن). تهران: امیرکبیر.

اسناد

۱. ساکماق (سازمان اسناد، کتابخانه‌ها و موزه‌های آستان قدس رضوی)
۷۲۵۸۸، ۷۲۰۰۴، ۴۱۳۰، ۲۷۹۰، ۲۷۸۹، ۲۷۸۸، ۲۷۸۶، ۲۷۸۵